

INO GOMJONOVA Nilufar
Yangi asr universiteti
magistranti

ARAB MAMLAKATLARINING JAHON MADANIY MEROSIDAGI O'RNI: YUNESKO TASNIFI ASOSIDA TARIXIY-ILMIY TAHLIL

РОЛЬ АРАБСКИХ ГОСУДАРСТВ В МИРОВОМ КУЛЬТУРНОМ НАСЛЕДИИ: ИСТОРИКО- НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ НА ОСНОВЕ КЛАССИФИКАЦИИ ЮНЕСКО

THE ROLE OF ARAB COUNTRIES IN THE WORLD CULTURAL HERITAGE: A HISTORICAL AND SCHOLARLY ANALYSIS BASED ON UNESCO CLASSIFICATION

Annotatsiya: Ushbu maqolada YuNESKO konventsionalari, tarixiy manbalar va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida arab mamlakatlarining jahon madaniy merosidagi o'rni tahlil qilinadi. Arab dunyosining moddiy va nomoddiy merosi, xususan, Misr, Iordaniya, Saudiya Arabistoni va Marokash yodgorliklari qadimgi va o'rta asrlar islom sivilizatsiyasining jahon madaniyatiga qo'shgan hissasini yoritib beradi. Tadqiqot natijalari arab merosining global sivilizatsiya uchun ahamiyatini, hozirgi tahdidlarni va xalqaro hamkorlik mexanizmlariga ehtiyojni ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: arab merosi, YuNESKO, jahon madaniy merosi, moddiy meros, nomoddiy meros, Misr, Petra, Alhambra, madaniy o'ziga xoslik.

Аннотация: В данной статье на основе Конвенций ЮНЕСКО, исторических источников и современных научных исследований анализируется место арабских стран в мировом культурном наследии. Материальное и нематериальное наследие арабского мира, в частности памятники Египта, Иордании, Саудовской Аравии и Марокко, раскрывают вклад древней и средневековой исламской цивилизации в мировую культуру. Результаты исследования подчеркивают значимость арабского

наследия для глобальной цивилизации, современные угрозы сохранности памятников, а также необходимость международного сотрудничества для их защиты.

Ключевые слова: арабское наследие, ЮНЕСКО, всемирное культурное наследие, материальное наследие, нематериальное наследие, Египет, Петра, Альгамбра, культурная идентичность

Annotation: This article analyses the role of Arab countries in the world cultural heritage based on UNESCO conventions, historical sources, and contemporary academic studies. The tangible and intangible heritage of the Arab world-particularly the monuments of Egypt, Jordan, Saudi Arabia, and Morocco-highlights the contribution of ancient and medieval Islamic civilization to global culture. The findings emphasize the significance of Arab heritage for world civilization, current threats to its preservation, and the need for strengthened international cooperation mechanisms.

Keywords: Arab heritage, UNESCO, world cultural heritage, tangible heritage, intangible heritage, Egypt, Petra, Alhambra, cultural identity

KIRISH

Arab sivilizatsiyasi insoniyat tarixidagi eng muhim madaniyat va fan markazlaridan biri sifatida paydo bo'ldi va qadimgi Misr sivilizatsiyasi, Nabata madaniyati, Islom Uyg'onishi, fan va ma'rifat markazlari va Andalusiya madaniyati orqali jahon sivilizatsiyasining turli bosqichlariga ulkan ta'sir ko'rsatdi. YuNESKO ning so'nggi statistik ma'lumotlariga (2024–2025) ko'ra, Arab davlatlari hududida hozirgi kunda Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan obyektlar soni 97 tani tashkil etadi. Shundan 88 tasi - madaniy, 6 tasi tabiiy, 3 tasi esa aralash turdagi meros sifatida qayd etilgan [1]. Arab dunyosining merosi diniy, ilmiy, me'moriy va madaniy qatlamlardan iborat. Makka va Madina kabi muqaddas markazlar, shuningdek, Giza, Petra, Alhambra, Qohira va Damashq kabi ilmiy va madaniy joylar jahon madaniy merosining muhim tarkibiy qismini tashkil qiladi. Shu bilan birga, nomoddiy meros - Qur'on tilovati, arab xattotligi, maqom musiqasi va og'zaki adabiy an'analar - milliy ruh va madaniy o'ziga xoslikning ajralmas qismi sifatida saqlanib qolmoqda.

Globallashuv ta'siri bilan madaniy merosni saqlash, tiklash va raqamlashtirish siyosati, ayniqsa, siyosiy beqarorlik hukm surayotgan Yaqin Sharqda dolzarb masalaga aylandi. Shuning uchun ushbu tadqiqot arab merosining ilmiy tasnifi, uning YuNESKO mezonlaridagi o'rni va zamonaviy himoya mexanizmlarini yoritishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR SHARHI

So'nggi yillarda arab va islom merosi bo'yicha akademik tadqiqotlar tez rivojlandi. Al-Hathloul (2020) islom shaharsozlik an'alarini tahlil qiladi va Qohira va Damashq misollaridan foydalangan holda shahar merosining shakllanish jarayonini tasvirlaydi [2]. Al-Ansari (2015) Petra tarixini o'rganadi va Nabataean davlati madaniyatini sharhlaydi [3]. Sayyid Husayn Nasr (1987) islom madaniyatining falsafiy asoslarini tahlil qiladi va fan va ma'rifatning diniy-ma'naviy asoslarini ta'kidlaydi [4]. Hodgson (1974) musulmon sivilizatsiyasining rivojlanishini global tarixiy jarayon kontekstida baholadi [5]. Bernard Luis (1988) va Marshall Hodgsonning asarlari arab merosining siyosiy, huquqiy va madaniy rivojlanishiga urg'u beradi [6]. YUNESKOning 1972, 2003 va 2005 yillardagi konventsiyalari madaniy merosni universal himoya qilish tamoyillarini belgilaydi [7]. ICOMOS hisobotlari (2018) arab dunyosidagi arxeologik joylarning holatini tahlil qiladi [8]. L. Marlow va J. Bloom (2021) zamonaviy tadqiqotlarda Andalusiya madaniy merosining islom san'ati va me'morchiligiga global ta'sirini ta'kidlaydilar [9].

So'nggi yillarda A. Grabar [10], J. Blair [11] va S. Tabbaa [12] tomonidan olib borilgan tadqiqotlar arab me'morchiligi va diniy san'atining ikonografik xususiyatlarini chuqur tahlil qildi. Shuning uchun, akademik manbalar arab merosining turli qatlamlarini ko'rib chiqsa-da, ushbu maqola YuNESKO tasnifi doirasida keng qamrovli baholashni taqdim etishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda turli xil ilmiy yondashuvlar keng qo'llanilgan. Birinchidan, tarixiy-qiyosiy

tahlil yordamida arab mamlakatlarining moddiy va nomoddiy merosi turli davrlar va mintaqalar bo'yicha qiyosiy o'rganildi. Ushbu yondashuv qadimgi Misr madaniyatidan Nabatae imperiyasi va Islom Uyg'onish davrigacha bo'lgan davrni qamrab oluvchi yodgorliklarni taqqoslash imkonini berdi.

Ikkinchidan, sivilizatsiya yondashuviga asoslanib, arab merosi jamiyatning umumiy madaniy o'ziga xosligi va tarixiy rivojlanishining ajralmas qismi sifatida talqin qilindi. Bu usul arab sivilizatsiyasi diniy, ilmiy va ma'naviy jarayonlar tomonidan shakllanganligini namoyish etishga yordam berdi. Tadqiqotda shuningdek, madaniy antropologiya tamoyillariga asoslanib, arab xalqlarining an'analari, marosimlari, og'zaki adabiyoti, diniy amaliyotlari va kundalik madaniyati tahlil qilindi. Bu mintaqalar bo'ylab nomoddiy merosning farqlanishi va uzluksizligini ilmiy tushunish imkonini berdi.

Arxeologik manbalarni tahlil qilish orqali tarixiy artefaktlar, me'moriy yodgorliklar, yozma manbalar va artefaktlar bo'yicha ilmiy nashrlar o'rganildi. Bu jarayonda qadimiy shaharlar, diniy binolar, madrasalar, saroylar va savdo markazlari haqidagi ilmiy manbalar asosiy mezon sifatida ishlatilgan.

Tadqiqotning asosiy elementi YuNESKO konventsiyalari, ICOMOS va ICCROM hujjatlariga asoslangan me'yoriy va huquqiy tahlil bo'lib, merosni himoya qilish mexanizmlari, xalqaro standartlar va davlat siyosatini o'rganadi. Ushbu huquqiy tahlil arab mamlakatlarining xalqaro meros tizimidagi o'rni aniqlashga yordam berdi.

Bundan tashqari, Misr, Saudiya Arabistoni, Iordaniya va Marokashda amalga oshirilgan restavratsiya, raqamlashtirish va madaniy diplomatiya loyihalari empirik kuzatuvlar va mintaqaviy tajribalarni tahlil qilish orqali taqqoslandi. Bu amaliy mexanizmlarni ilmiy baholash imkonini berdi. Natijada, tadqiqotda arab merosining tarixiy kelib chiqishi, madaniy tuzilishi, xalqaro tasnifi va zamonaviy saqlash jarayonlarini har tomonlama tahlil qiluvchi ko'p komponentli metodologik yondashuv qo'llanildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, arab dunyosi jahon madaniy merosi tasnifida o'ziga xos mavqega ega. YUNESKO ro'yxatiga kiritilgan yodgorliklarning soni va xilma-xilligi ushbu mintaqaning sivilizatsiya ahamiyatini tasdiqlaydi. Ular orasida Misrda yettita, Marokashda to'qqizta, Suriyada oltita, Iordaniyada oltita va Saudiya Arabistonida yettita yodgorlik mavjud. Qadimgi shaharlar, diniy markazlar, arxeologik joylar va muqaddas joylar ajralib turadi. Eng muhim meros yodgorliklari Giza piramidalari, Petra, Palmira, qadimgi Qohira shahri, Fez markazi, Qasr al-Husn va Diriya majmuasidir.

Arab mamlakatlari ham nomoddiy meros bo'yicha YUNESKO ro'yxatida yetakchilik qiladi. Qur'on tilovati, arab xattotligi, maqom musiqasi, debka raqsi, badaviy an'analari, arab qahvaxonasi madaniyati va diniy va badiiy an'analar xalqaro miqyosda tan olingan. Bu arab madaniy merosi nafaqat moddiy yodgorliklar, balki keng ko'lamli ma'naviy va madaniy sohalarini ham qamrab olishini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda madaniy merosni saqlash va targ'ib qilishda raqamlashtirish jarayonlari tezlashdi. "Raqamli Giza", "Virtual Petra" va "Diriya darvozasi" kabi loyihalar tarixiy joylarni 3D hujjatlashtirish, virtual muzeylar yaratish va zamonaviy texnologiyalar asosida ilmiy va restavratsiya jarayonlarini amalga oshirish imkonini beradi. Tadqiqot natijasida arab merosi moddiy yodgorliklarning ma'naviy va madaniy an'analar bilan yaxlit integratsiyasiga asoslangan murakkab sivilizatsiya tizimi ekanligi aniqlandi.

MUNOZARA

Natijalar arab merosining tarixiy va madaniy ahamiyatini tasdiqlaydi, shu bilan birga mintaqaning madaniy merosiga tahdidlarni ham ta'kidlaydi. Siyosiy beqarorlik, harbiy mojarolar va noqonuniy arxeologik savdo ko'plab yodgorliklarga jiddiy zarar yetkazdi. Xususan, Palmira, Mosul va Sanoning vayron bo'lishi jahon madaniyatida tuzatib bo'lmaydigan yo'qotishlarga olib keldi. Bu holat meros xavfsizligini ta'minlashda xalqaro hamkorlikning muhimligini kuchaytiradi.

Shu bilan birga, ba'zi arab mamlakatlarida merosni tiklash va ilmiy tiklash ishlarini kuchaytirish bo'yicha muhim qadamlar qo'yilmoqda. Saudiya Arabistonida Diriya loyihasining amalga oshirilishi, Misrda Luksor va Qohiraning qadimiy majmualarining tiklanishi va Marokashda Fez markazining qayta qurilishi mintaqada barqaror madaniy siyosatning yo'lga qo'yilganligini ko'rsatadi. Bu jarayonlar nafaqat tarixiy joylarni saqlab qolishga, balki ularni madaniy turizmning tarkibiy qismiga aylantirishga, milliy o'ziga xoslikni mustahkamlashga va iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirishga qaratilgan.

Zamonaviy merosni boshqarishda madaniy diplomatiya yoki "yumshoq kuch" tushunchasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Arab mamlakatlari o'z merosini xalqaro miqyosda targ'ib qilish orqali global madaniy maydondagi mavqeini mustahkamlashga intilmoqda. Raqamlashtirish va virtual platformalar orqali merosning ta'lim tizimiga, global akademik maydonga va jamoatchilik ongiga integratsiyalashuvi bu jarayonni yanada tezlashtirmoqda.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, arab mamlakatlari insoniyat tarixining qadimgi davrlaridan tortib Islom sivilizatsiyasi va Andalusiyaning madaniy yuksalishigacha bo'lgan ulkan tarixiy jarayonni qamrab oluvchi jahon madaniy merosining eng muhim markazlaridan biri hisoblanadi. YUNESKO tizimiga kiritilgan asarlarning xilma-xilligi arab merosining nafaqat mintaqaviy, balki global miqyosda ham sivilizatsiya uchun ahamiyatini tasdiqlaydi. Misr piramidalari, Petra, Palmira, Qohira, Fez va Diriya kabi tarixiy inshootlar jahon ilm-fani, arxitekturasi, shaharsozlik, diniy va ma'naviy qadriyatlar rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Nomoddiy meros – Qur'on tilovati, arab xattotligi, maqom an'analari va badaviy madaniyati - arab jamiyatining ma'naviy olamining ajralmas qismi bo'lib, madaniy o'ziga xoslik va tarixiy xotiraning uzluksizligini ta'minlaydi.

Tadqiqot shuningdek, hozirgi global sharoitda arab merosi duch keladigan asosiy muammolarni

aniqladi: siyosiy beqarorlik, qurolli mojarolar, noqonuniy qazishmalar, turizm bosimi va ekologik xavflar. Bu holat madaniy merosni himoya qilishda xalqaro hamkorlikni kengaytirish, xavfsizlik choralari kuchaytirish va zamonaviy boshqaruv strategiyalarini amalga oshirish zarurligini ta’kidlaydi.

So’nggi yillarda mintaqada amalga oshirilgan “Dir’iya darvozasi”, “Raqamli Giza” va “Virtual Petra” kabi raqamlashtirish va tiklash tashabbuslari arab mamlakatlari madaniy merosni saqlash va uni zamonaviy madaniy diplomatiya jarayonlariga integratsiya qilish ustida faol ish olib borayotganidan dalolat beradi. Ushbu jarayonlar madaniy merosni ilmiy jihatdan saqlash bilan birga, uni ta’lim, turizm va xalqaro tadqiqot tizimlarida samarali qo’llash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Umuman olganda, arab merosini chuqur o’rganish va ilmiy targ’ib qilish, raqamli texnologiyalarni mustahkamlash va xalqaro institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirish hamda madaniy diplomatiya strategiyalarini ishlab chiqish mintaqaning global madaniy maydondagi rolini yanada mustahkamlaydi. Kelajakda ushbu yondashuvlar arab dunyosining madaniy merosini global hamjamiyat ongida saqlash, tiklash va yanada tarqatishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO World Heritage Centre, Arab States, 2025-yil noyabrda murojaat qilindi, <https://whc.unesco.org/en/arabstates/>
2. Al-Hathloul S. Islamic Urban Heritage. – Riyadh: King Saud University Press, 2020. – 280 p.
3. Al-Ansari M. Petra and the Arab Nabataeans. – Amman: Ministry of Culture of Jordan, 2015. – 240 p.
4. Nasr S.H. Islamic Art and Spirituality. – New York: State University of New York Press, 1987. – 220 p.
5. Hodgson M.G.S. The Venture of Islam. – Chicago: University of Chicago Press, 1974. 3 vols., each 400-500 p.
6. Lewis B. The Arabs in History. – Oxford: Oxford University Press, 1988. – 220 p.
7. UNESCO. World Heritage Convention. – Paris: UNESCO Publishing, 1972. – 35 p.
8. ICOMOS. Report on Arab Heritage Sites. – Paris: ICOMOS Documentation Centre, 2018. – 110 p.
9. Grabar O. Formation of Islamic Art. – New Haven: Yale University Press, 1992. – 300 p.
10. Bloom J. and Blair, S. Islamic Arts. – New Haven: Yale University Press, 2021. – 350 p.
11. Tabbaa S. Islamic Architecture and Power. – London: I.B. Tauris, 2020. – 260 p.